

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію Татар Марини Сергіївни на тему «Соціально-економічна взаємодія держави та підприємництва для забезпечення розвитку продовольчого потенціалу», подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження. У сучасних умовах глобалізації та зростаючої нестабільності агропродовольча система перебуває під постійним впливом численних викликів, серед яких особливо значущими є кліматичні зміни, геополітична напруга, збройні конфлікти та воєнні дії, продовольчі та фінансові кризи, пандемії. Ці чинники істотно впливають на рівень продовольчої безпеки держав, ефективність аграрного виробництва та потребують перегляду традиційних моделей взаємодії між державою та агропідприємництвом. Особливо актуально це питання постає для України, аграрний сектор якої має стратегічне значення як для внутрішнього споживання, так і для світового ринку. На тлі повномасштабної війни, економічної нестабільності та руйнування інфраструктури аграрної галузі гостро постає питання збереження та відновлення продовольчого потенціалу країни. Водночас виникає потреба в адаптації системи державного управління до нових реалій, створенні ефективних механізмів державно-приватного партнерства, підтримки аграрного бізнесу, стимулювання інновацій та цифровізації в агросфері. Нинішня ситуація вимагає системного наукового аналізу ролі держави в умовах глобальних трансформацій, зокрема у контексті регуляторної, інвестиційної та партнерської політики. Недостатність глибоких міждисциплінарних досліджень, що комплексно враховують взаємозв'язок глобальних викликів з трансформаційними процесами у сфері агропідприємництва, обумовлює наукову новизну та практичну значущість обраної теми. Дисертаційне дослідження має на меті не лише виявити ключові загрози та можливості, а й запропонувати стратегічні підходи до формування нової парадигми взаємодії держави та аграрного сектору в умовах глобальних викликів.

Таким чином, тема дисертаційної роботи Татар М.С. є надзвичайно актуальною, оскільки вона відповідає сучасним викликам і потребам аграрної політики України, сприяє формуванню сталого продовольчого розвитку та може стати основою для подальших досліджень з обґрунтування ефективних управлінських рішень в умовах глобальної турбулентності.

2. Зв'язок з науковими планами, тематиками, темами. Підтвердженням наукової актуальності теми дисертації є і те, що вона виконувалася у межах науково-дослідних робіт ВНЗ «Національної академії управління» за темою «"Зелене" зростання та циркулярна економіка: українські перспективи післявоєнного відновлення» (державний реєстраційний номер 0122U202055), Національного аерокосмічного

університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», за темами «Сучасні детермінанти розвитку фінансів та обліку в умовах системної кризи» (державний реєстраційний номер 0118U004462), «Обліково-фінансовий механізм інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті трансформації економіки знань та соціально-поведінкових обмежень» (державний реєстраційний номер 0121U108324), «Організаційний та обліково-фінансовий механізм управління економічною безпекою підприємництва в умовах цифровізації соціально-економічних процесів» (державний реєстраційний номер 0124U002695).

3. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Ознайомлення з матеріалами дисертаційного дослідження, рефератом та науковими публікаціями здобувачки дозволяє дійти висновку про належний рівень обґрунтованості основних результатів роботи та їх наукову достовірність. Це підтверджується використанням широкого спектра джерел інформації, на які є посилання в списку використаних джерел, а також глибоким аналітичним опрацюванням емпіричних і теоретичних матеріалів. У дисертації чітко визначено предметну область дослідження, сформульовано логічно узгоджені завдання, на основі яких розроблено і теоретично обґрунтовано відповідні методичні підходи. Результати дослідження отримали практичну апробацію у формі конкретних науково обґрунтованих пропозицій, що в сукупності становлять науково-концептуальне бачення вирішення актуальної проблеми забезпечення розвитку продовольчого потенціалу держави. Важливо відзначити, що поставлені завдання, положення наукової новизни та зроблені висновки перебувають у внутрішній логічній відповідності, що свідчить про цілісність та завершеність дослідження.

4. Наукова новизна результатів дослідження. Тему дослідження розглянуто та проаналізовано всебічно та докладно. Логічна структура дисертаційної роботи визначається її метою та сформульованими науково-практичними завданнями. Основні наукові результати дослідження отримані дисертанткою особисто і визначаються науковою новизною. Необхідно виділити найбільш суттєві наукові положення, висновки і рекомендації, які відзначаються науковою новизною і практичною цінністю.

У рамках дисертаційного дослідження розроблено концепцію соціально-економічної взаємодії між державою та підприємницьким сектором з метою забезпечення розвитку продовольчого потенціалу в умовах глобальних викликів. Запропонована концепція структурована на чотири взаємопов'язані дослідницькі блоки, що формують цілісну методологічну основу: теоретико-експлейнарний, парадигмально-методологічний (змістовий), прикладний та управлінський. Така багаторівнева структура дозволяє здійснити системний аналіз як фундаментальних теоретичних положень, так і практичних механізмів реалізації ефективної взаємодії держави та агропідприємництва в умовах динамічної зовнішньої нестабільності. Реалізація зазначених блоків сприяє

формуванню цілісного бачення соціально-економічної взаємодії як ключового інструменту зміцнення продовольчого потенціалу країни.

Крім того, обґрунтовано п'ятирівневий підхід до аналізу взаємодії суб'єктів агропродовольчої системи, що охоплює такі основні елементи: держава, агропромислові підприємства, науково-дослідні установи, домогосподарства та навколишнє середовище. Кожен із зазначених суб'єктів виконує специфічні функції у межах спільної системи забезпечення продовольчої безпеки, а навколишнє середовище розглядається не лише як ресурсна база, але і як окремий елемент цілісної системи, який вимагає дотримання екологічних норм і принципів сталого розвитку. Такий підхід дозволяє інтегрувати економічні, соціальні, наукові та екологічні складові в єдину систему управління продовольчим потенціалом. Внаслідок цього створюються передумови для формування стійкої та ефективної продовольчої системи шляхом поєднання державної політики з підприємницькою ініціативою, стимулювання партнерства між науковою сферою та виробничим сектором, а також досягнення балансу між інтенсивністю господарської діяльності та екологічною безпекою.

Обґрунтовано доцільність аналізу соціально-економічної взаємодії держави та підприємницького сектору на рівні окремих бізнес-процесів. Такий підхід базується на тому, що кожен бізнес-процес має специфічні характеристики взаємодії, зокрема щодо суб'єктного складу, локалізації, інтенсивності, напряму взаємодії та її інструментального наповнення. У зв'язку з цим варіативність цілей, методів, принципів і забезпечувальних підсистем взаємодії з боку держави вимагає гнучкого й адресного підходу до формування політик. Це створює передумови для розробки державних цільових програм, орієнтованих на підтримку конкретних етапів агровиробничого циклу – від первинного виробництва до зберігання, переробки та реалізації продукції.

Елементами наукової новизни характеризується запропонована гіперактивна модель державно-приватної взаємодії, яка передбачає двосторонню ініціативність у процесах співпраці між агропромисловими суб'єктами та органами державного управління. Згідно з цим підходом, аграрний бізнес не лише адаптується до державної політики, але й самостійно виступає рушієм інституціональних змін, ініціюючи діалог, пропозиції та запити щодо удосконалення регуляторного середовища. Така позиція підприємств є об'єктивно зумовленою обмеженими можливостями держави оперативно і повноцінно ідентифікувати реальні потреби бізнесу. Отже, формування інституційних умов для закріплення та заохочення подібної поведінки з боку агропідприємств, зокрема через надання податкових чи інвестиційних пільг, є необхідною складовою удосконалення механізмів державно-приватного партнерства.

Окрему увагу в дослідженні приділено обґрунтуванню необхідності диференціації державної політики з урахуванням таких параметрів, як рівень економічного розвитку, рівень соціально-економічної нерівності та інтенсивність викидів вуглекислого газу. Запропоновано структурну

модель, що дозволяє формувати сценарії державної політики з одночасним фокусом на нарощування продовольчого потенціалу та покращення екологічного стану. У межах цього підходу представлено матрицю регуляторних заходів, що адаптується до контексту конкретної ситуації за допомогою так званого «ситуаційного куба», який поєднує екологічні, соціальні та економічні виміри. Такий підхід дозволяє пом'якшити наслідки кліматичних змін і сприяти довгостроковій стійкості сільськогосподарського виробництва, одночасно посилюючи продовольчу безпеку на національному рівні.

Також удосконалено алгоритм трансформації механізмів взаємодії між державою та підприємницьким сектором відповідно до перебігу глобальних викликів, зокрема до кліматичних змін. Розроблена модель трансформації механізмів взаємодії передбачає незначну, значну та кардинальну трансформацію, що диференціюються відповідно до ступеня впливу кліматичних змін на агропромислову діяльність. Такий підхід дозволяє не лише мінімізувати потенційні ризики, а й використати нові можливості, зумовлені кліматичними змінами, шляхом впровадження матриці вибору стратегічних сценаріїв державної політики, що забезпечує узгоджений розвиток продовольчого сектора з одночасним поліпшенням екологічної ситуації.

У рамках дослідження удосконалено систему показників оцінювання рівня розвитку продовольчого потенціалу. На відміну від існуючих, запропонована система охоплює більш широкий спектр показників функціонування агропродовольчої системи.

Вагомим науковим результатом є встановлення залежностей між рівнем нерівності доходів населення та показниками розвитку продовольчого потенціалу (прямий вплив), а також між нерівністю доходів та рівнем викидів забруднюючих речовин. Запропоновано класифікацію країн за рівнем нерівності доходів із подальшим використанням моделей панельних даних для аналізу ефектів у межах однорідних кластерів. Такий підхід забезпечує виявлення специфіки впливу нерівномірного розподілу доходів на споживчу поведінку та структуру аграрного виробництва в окремих групах країн. Результати дослідження дозволяють сформулювати науково обґрунтовані рекомендації для державних органів щодо зниження рівня нерівності доходів, а також забезпечення взаємозв'язку між політиками у сферах соціального захисту, продовольчої безпеки та екологічної стійкості.

Також реалізовано підхід до аналізу впливу геополітичних ризиків та енергетичної невизначеності на динаміку цін на продукти харчування, що забезпечує глибше розуміння причинно-наслідкових зв'язків між нестабільністю глобального середовища та коливаннями цінової кон'юнктури продовольчих ринків.

Удосконалено систему індикаторів оцінки ефективності соціально-економічної взаємодії між державою та підприємницьким сектором у контексті формування та реалізації продовольчого потенціалу. На відміну

від існуючих підходів, запропонована система охоплює шість взаємопов'язаних груп показників: економічні, соціальні, екологічні, інноваційно-технологічні, інституційні та ризик-орієнтовані. Частина представлених показників є вже загальновідомими, а частина запропонована безпосередньо авторкою.

В рамках визначених варіантів макроекономічної політики, на відміну від вже існуючих, ідентифіковано конкретні механізми державного впливу, що дозволяють мінімізувати негативний ефект глобальних викликів на окремі елементи продовольчої безпеки.

Запропоновано взаємоузгоджені формати взаємодії між державними інституціями та аграрними підприємствами на основі реалізації конкретних заходів, що сприяє підвищенню ефективності управління у сфері забезпечення продовольчої безпеки та формує підґрунтя для інноваційного розвитку аграрного сектору.

Зазначені пункти наукової новизни мають достатній ступінь обґрунтованості, що підтверджується аналізом праць українських та зарубіжних вчених з досліджуваної тематики, апробацією результатів дослідження на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах та форумах.

5. Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях. Основні положення, результати і висновки дисертаційної роботи викладено у 52 наукових працях, з яких 7 статей у наукових виданнях, що індексуються у Web of Science Core Collection та/або Scopus; 16 статей у наукових фахових виданнях України; 2 статті у закордонних виданнях; 6 розділів у колективних монографіях, а також 21 публікація апробаційного характеру у збірниках матеріалів і тез доповідей міжнародних та всеукраїнських наукових й науково-практичних конференцій, семінарів і круглих столів. Реферат відображає основні положення дисертації, а його зміст відповідає змісту дисертації. У рефераті висвітлено наукові положення, пропозиції, методичні рекомендації та висновки, що викладені у дисертації. Опубліковані праці відображають результати дослідження.

6. Відсутність у дисертації та наукових працях, які розкривають її результати, академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. При проведенні експертизи дисертаційної роботи повною мірою встановлено відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації на основі дослідження тексту роботи, опублікованих праць та використання спеціалізованого програмного забезпечення. Крім того, опубліковані праці у фахових виданнях та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, пройшли відповідне рецензування, в тому числі щодо відсутності академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

7. Практичне значення результатів дослідження. Практична цінність наукових висновків та рекомендацій автора дослідження доведена впровадженням результатів у практичну діяльність: *ТОВ «Паріум груп»* (довідка №784 від 17.09.2024 р.); *ФОП Мазника Дмитра Олексійовича,* (довідка №341 від 08.10.2024 р.); *ТОВ «АГРОФІРМА ОРІЛЬСЬКА»,*

(довідка №135 від 20.12.2024 р.); МГО «Міжнародна академія інформатики» (довідка №2624-12/24 від 26.12.2024 р.); ФГ «СЛЮЗІВСЬКЕ» (довідка від 19.03.2025 р.); СТ ТОВ «ЛАДА» (довідка №33 від 20.03.2025 р.); ФГ «АГРОМАРКЕТ» (довідка №41-17/25 від 24.03.2025 р.). Крім того, теоретичні положення дисертаційної роботи та методичні розробки дисертантки використані в освітньому процесі ВНЗ «Національна академія управління» при проведенні лекцій та практичних занять з навчальних дисциплін «Економічна безпека національної економіки», «Оцінка бізнесу», «Стратегічний менеджмент» (акт впровадження від 28.01.2025 р.).

8. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертаційної роботи потрібно відзначити наявність у ній окремих дискусійних положень та зауважень, які потребують додаткової аргументації.

1) Взаємозв'язок між цінами на продукти харчування та геополітичними ризиками подано без урахування часової лаговості. У дослідженні не враховано той факт, що ефекти від геополітичних подій часто мають відкладений характер, що також треба враховувати. Доцільним би було дослідити, який проміжок часу між виникненням геополітичного ризику та зміною цін на продукти харчування (п. 4.3 дисертації).

2) У роботі проведено бібліометричне дослідження, спрямоване на виявлення зв'язків між геополітичними ризиками та цінами на продукти харчування, геополітичними ризиками та цінами на енергоносії, цінами на енергоносії та цінами на продукти харчування, геополітичними ризиками, цінами на продукти харчування, цінами на енергоносії та продовольчою безпекою. Результати показали, що річна кількість наукових публікацій в наукометричних базах Scopus і Web of Science на тему «Геополітичні ризики та ціни на продукти харчування» за останні роки значно зросла, з чим автор пов'язує зростаючу актуальність даного дослідження (п. 4.3 дисертації). Проте варто зауважити, що зростання кількості публікацій обумовлене не лише актуальністю даного дослідження, яке, безумовно, є важливим, а й зростаючою популярністю серед вчених публікування матеріалів своїх досліджень саме в журналах, що входять до Scopus і Web of Science, що призводить до зростання чисельності публікацій в цих базах в порівнянні з більш пізніми періодами, коли ще не було такої вимоги.

3) У дисертаційній роботі не завжди дотримано єдиний часовий горизонт аналізу, що не сприяє коректному порівнянню.

4) У роботі не зазначено, чи можуть застосовані авторкою підходи та методи бути використаними для інших секторів економіки поза агропродовольчою сферою. Не вказано, які з них є універсальними для всіх галузей економіки, а які адаптованими автором безпосередньо для АПК.

5) У дисертаційній роботі бракує аналізу можливих бар'єрів, які можуть виникнути при практичному впровадженні запропонованих стратегій взаємодії держави та підприємництва в умовах глобальних викликів та досягненні прогнозних індикаторів подолання голоду та

розвитку сільського господарства при реалізації цілей Сталого розвитку України. Доцільно було б розглянути це в п. 5.2 або 5.3 дисертаційної роботи.

Попри наявність окремих зауважень, загальний рівень дисертаційного дослідження Татар М.С. залишається високим, а сама робота може вважатися завершеним науковим дослідженням. Виявлені критичні зауваження не зменшують наукової цінності дослідження й можуть бути враховані авторкою в подальшій науково-дослідницькій діяльності, спрямованій на глибше вивчення процесів всебічної реалізації продовольчого потенціалу держави.

Загальний висновок. Виконана Татар Мариною Сергіївною дисертаційна робота є кваліфікаційною науковою працею, що містить обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації. Напрямок та тематика проведеного дослідження відповідає паспорту спеціальності 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням.

Результати дослідження містять наукову новизну та мають практичну значущість, пройшли відповідну апробацію. Верифікація основних положень дисертаційної роботи є достатньою. Зміст реферату розкриває основні результати дослідження і не містить відсутніх в дисертації положень.

На основі викладеного вище можна стверджувати, що дисертаційна робота на тему «Соціально-економічна взаємодія держави та підприємництва для забезпечення розвитку продовольчого потенціалу» відповідає вимогам пунктів 7 та 9 «Порядку присудження та позбавлення та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №1197 від 19 листопада 2021 р. (зі змінами та доповненнями), а її авторка Татар Марина Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент:

професор кафедри менеджменту
ім. І. А. Маркіної Полтавського
державного аграрного університету,
доктор економічних наук, професор

Микола ЗОСЬ-КІОР

Завірено
Олена Овчарук